

## ШЕСТ ТЕЗИСА КЪМ ДВЕ СЪВРЕМЕННИ ЛИТЕРАТУРНИ ИСТОРИИ

**Доц. д-р Ноеми Стоичкова**

*Софийски университет „Свети Климент Охридски“*

**Резюме.** Статията разглежда основно два литературноисторически тритомника – „Българска литература от Освобождението до Първата световна война“ от Милена Кирова и „Книжовност и литература в България IX – XXI век“ от Валери Стефанов и колектив. Включва още два тома „Българска литература през XXI век (2000 – 2022)“ отново от М. Кирова – като мащабни и презентативни модели за правене на национални литературни истории през настоящия глобалистичен век. Основната цел на изследването е да се изведат шест тезиса – за преодоляване на лесния и еднолинеен историзъм, за различната хетерогенност на методологическите парадигми, за спецификата в структурата и езиците, за променящото се отношение към канона и периферията, за нови интерпретации или разночетения, за „илюстративния“ план като дописващ текст за четене. Те ясно показват съотнасянията между тактичното оттласкване от традициите и частичното гравитиране към новия вкус на времето.

**Ключови думи:** съвременни литературноисторически изследвания; модели за тяхното конструиране; традиции и иновации

В контекста на глобализация в културата в България от началото на новото хилядолетие се наблюдава засилен интерес към създаването на литературни истории – практика, позната ни като доминираща, от края на XIX и през целия XX в., когато жанрът, в една или друга степен, е категорично свързан или направо подчинен на господстващата идеология – национална или марксистко-ленинска, властваща във времето на тоталитарния режим у нас.

Настоящият текст има за цел да покаже през две емблематични академични литературни истории – „Българска литература от Освобождението до Първата световна война“, том 1, 2, 3 (2016, 2018, 2020) от проф. Милена Кирова и „Книжовност и литература в България IX – XXI век“ (2022) в пет тома<sup>1</sup> от проф. Валери Стефанов и колектив – освобождаването на най-новите историографски изследвания от познатите нормативности. Да изведе шест основни специфики в двата субективно изградени подхода, някои от които синхрон-

ни с европейските, други зависими от националните специфики. Да докаже, че съградените близки представи за битуването на литературноисторическия дискурс в университетска среда са и различни, но и достъпни, и полезни за двата основни субекта в средното училищно образование – учителите и учениците от последен гимназиален етап, особено с хуманитарен профил. Тази статия би могла да провокира размисъл, а защо не и разговор за възможните иновативности в преподаването на българска литература. Някои от аспектите, които ще бъдат разгледани тук, фигурират и в действащите учебни програми, но според „тесния“ ми поглед на родител и човек, който се вълнува от проблемите на обучението по дисциплината, която е станала професионална съдба, смятам, че хорариумът не е съобразен с обема на учебния материал. В този смисъл културологични, интертекстуални и интердисциплинарни ракурси, включени в учебниците към отделните автори и теми, не стигат (достатъчно) осмислено до учениците поради липса на време. Но затова са и възможностите за самостоятелно надграждане, зависещо от интересите и желанията както на младите колеги преподаватели, така и на подрастващите.

Ще започна с един от най-дълго обсъжданите въпроси у нас около литературните истории, известен още от 30-те години на миналия век<sup>2</sup> – **проблематизирането на лесния и еднолинеен историзъм**. Нашите два обекта също се сблъскват с този казус и го решават в съгласие със съвременния световен преобладаващ подход без твърди периодизационни граници, но по различни начини – чрез разбиването му имплицитно „отвътре“ от Милена Кирова и чрез експлицитен радикален отказ на тесни предели от Валери Стефанов. Кирова тръгва – чрез заглавието – подчертано традиционно през историческите знакови и кризисни дати – от Освобождението до Първата световна война, които ограничават и рефлектират върху културните процеси, но особено във втория и третия том разколебава ясения исторически период и даже силно и твърде обилно преплита литературноисторически събития и събития преди и след Първата световна война, показвайки на практика тяхната дифузност. Вторият екип рязко и провокативно отхвърля де факто хронологическите предели, оповестявайки за свой обект на разглеждане близо 13-вековно развитие. Именно в единния и еднакъв предговор към петте тома Стефанов говори за „развитие“, „процеси“, „епохи“, но в тяхната условност чрез кавичките. Както казва авторът, търси се „общ алгоритъм в перспективата на една променяща се комуникация“<sup>3</sup>. Той залага на устойчивостта в културата и на променящите се мисловни и рецептивни контексти. Заедно с това работи с едри социално-културни деления през чисто историческите периоди – Средновековие, Възраждане, Модерност, Социализъм, Съвременност. Но едновременно с това неочаквано, не особено стандартно, но постмодерно логично, събира литературното развитие от Освобождението до Втората световна война в третия общ том. Постмодерно, поради това, че един от неговите изследователи – Жил

Липовецки, говори, че най-сигурният признак, че сме излезли от предишната епоха, е възможността да спрем да я раздробяваме и да започнем да я интегрираме и усвояваме. Това, от една страна, отличава модела, защото в случая Модерността е свързана с „новото време“ на строеж на буржоазната държава след Освобождението, свързана е с изграждането на институционалната ѝ уредба, включително и законодателството ѝ; с урбанизацията на социума; с развитието на науката, на технологиите; с усложнени идеи за възприемане на обществото и битието. Това обяснява индиректно, но и нагледно плавността на случването на културните процеси. Силен пример в това отношение е разглеждането на сецесиона, чиито елементи могат да се открият в някои творби на предвоенния български символизъм у Теодор Траянов, Иван Грозев, Емануил Попдимитров, Димитър Бояджиев, но и в междувоенната модернистична проза – особено в сборниците от Николай Райнов „Очите на Арабия“ и „Слънчеви приказки“ и в творбите от Чавдар Мутафов „Марионетки“, „Дилетант“, „Покерът на темпераментите“, където орнаментът е използван като съпротива срещу реалната форма, като средство за „пресоване“ на действителните обеми на материалния свят. А и символизмът е събран в третия том на Стефанов – Борисова преди и след Първата световна война.

Красноречив пример за разглеждането на литературните процеси отвъд историческата периодизация е вторият том от литературната история на Кирова, изграден почти изцяло върху персоналистични очерци, които обаче постигат поне две много важни неща. Първото е, че извеждат новата аргументирана теза, че предвоенните български символисти (Пейо Яворов, Христо Ясенев, Теодор Траянов, Николай Лилиев) по индивидуални начини, антологийно, чрез съставяне на книгите си, се стремят да „завещаят себе си“ за бъдните поколения – така авторката всъщност използва частично един цялостен също постмодерен подход за правене на литературна история чрез антологиите, приложен от Биляна Курташева<sup>4</sup>. И второто нещо, което постигат персоналистичните очерци, е, че транспонират редица автори, традиционно ситуирани в периода до Първата световна война, в междувоенното десетилетие. Емблематичен пример за това е Кирил Христов. В първия том Кирова заговаря за епическата му поема „Чеда на Балкана“ от 1928 г. и за „еротичните“ му романи „Тъмни зори“ и „Бели дяволи“ от същото десетилетие, които се вписват в литературните теми и проблематизации за „расовите“ и „половите“ теории през 20-те и 30-те години. Резултатът е разширяване на и без това най-богатото и разноречиво време между двете световни войни, без то да е обект на конкретния литературноисторически дискурс. Така че по своеобразен, различен начин и двете литературни истории умело превъртат и превръщат диахронния (времево хронологическия) принцип в синхронен – исторически и надвременен.

Вторият тезис, естествено, засяга **методологическите парадигми на двете литературни истории. Те по типично съвременно универсален, акту-**

**ален начин са хетерогенни, но различни в своята хетерогенност.** Тази на М. Кирова акцентно е обърната към един (пост)модерен психобиографичен метод, тръгнал от Сент Бъов и Иполит Тен и споделян от нашия Михаил Арнаудов още от 10-те години на XX в. Уточнението „(пост)модерен“ е същностно, защото Кирова не следва този класически метод, не отделя автор от творбата, а разбиващ митологеми за творците – например за суровия и надменен, сух и безпощаден критик д-р Кръстев, който се оказва едновременно с това и меценат, и самотник, и активен гражданин, и толерантен събеседник. А също и разколебава сериозно мита за „самораслия гений“ Ел. Пелин в том 3, разгръщайки сюжетите Елин Пелин и парите, Елин Пелин и масовата литература от „българановския му период“, Елин Пелин и д-р Кръстев. Много често литературната история на Кирова залага на интертекстуален подход през кратки или по-дълги отрязъци от време. Например в том 2 (с. 207 и следващите) авторката анализира Петко-Тодоровите идилии като „белязани с модерни идеи, които нерядко надхвърлят програмата на „Мисъл“ и са близки до късната лирика на Яворов“<sup>5</sup> и до литературни процеси от началото на 20-те години на XX в. като стилизацията или декоративната поетика. Още по-широко и ново обобщение прави, анализирайки последната творба – романа в стихове „В страната на розите“ от Е. Попдимитров, който „надхвърля границите на личната творческа ретроспекция... като амбиция да организира в едно всички по-важни идейни посоки, тематични ориентири и поетически практики в историята на българската литература от края на XIX в. до времето на своята проява“<sup>6</sup> – края на 30-те години: от Вазов, през Алеко и Михайловски, до Славейков, Яворов, та чак до автоцитирането. Или чрез сговарянето на популярната и даже скандална Яворовата драма в „Полите на Витоша“ с маргиналната „Ревека“ на А. Страшимиров<sup>7</sup>. „Към „психобиографичния“ и интертекстуалния подход авторката добавя трайните си интереси и познания в джендър стереотипите и психоанализата, които са допълнителен инструментариум в литературната ѝ история. В първия том особено личи и нейното ново пристрастие към литературноисторическата документалистика с периферийните ѝ жанрове – дневници (на Константин Иречек) и писма (между Стоян Михайловски и княгиня Вишневска, между д-р Кръстьо Кръстев и Кирил Христов). Необходимо е да се добави и присъствието на общи исторически и културологични щрихи, които се появяват спорадично, но и системно в трите части на Литературната история от М. Кирова.

Точно в това е същинската разлика между нея и тритомника на В. Стефанов и колектив. За тях културологичният подход е основополагащ. В трите тома, които основно ни интересуват – „Модерност“, „Социализъм“, „Съвременност“ – централните аспекти, които са представени максимално синтезно, са: периодът в исторически, политически, социален и културен план; писането със самосъзнанието на пишещия и със социалната значимост на писате-

ля; четенето с това как се чете и каква е критическата рефлексия; властовите санкции към едното и другото и човешкият светоглед, формиран и формиран от времето; социалната роля и кауза на литературата; периодиката и литературата. Заедно с този, сам по себе си, хетерогенен подход, който включва и социология, и културна антропология, и комуникация, и история на критиката, разбира се, томовете задължително прилагат и „чисти“ литературоведски подходи – обсъждане на жанровата система и езика на литературата, а том трети обглежда и художествените направления. Споменаването им подсеща и за задължителното отбелязване на още една специфика на тази българска литературна история – подчертаното отваряне в европейски и даже световен контекст, както и към други сфери на изкуството – изобразителното изкуство, архитектурата, дизайна, декорите, театралния плакат, което е даже водещ подход в редица страни днес. Например световните културни паралели са включени във вече споменатото представяне на сецесиона, но и на символизма, експресионизма, авангарда, социалистическия реализъм, постмодернизма. Имайки предвид пък конкретно постмодернизма, ще кажем, че в историята на В. Стефанов и неговия екип се срещат литературно теоретични позовавания както на Жан-Франсоа Лиотар, така и на Ихаб Хасан и на Жил Липовецки.

От изведеното дотук бихме могли да обобщим, че методологическата хетерогенност по-скоро индивидуализира литературните истории, отколкото да ги унифицира, защото съчетанието на множеството подходи е специфично подборно и различно като доминация, което основно оформя авторската концептуализация в съвременните разкази за литературното ни развитие. Заедно с това в разглежданите два случая са налични два хетерогенни подхода – единият, на Кирова, е подвижен,менящ се плавно и даже се конструира в движение, а другият е строго рационализиран и изобретен предварително, спазван строго и последователно. При Кирова динамиката на методите много силно личи в развитието от първия към третия том, който е най-концептуален в своята хетерогенност. Ако посмеем да изведем най-общо фундамента на литературната история на М. Кирова през нейните думи, ще кажем, че това е „пъстротата, парадоксалното съ-протичане на несъвместими явления, безкрайно богатство от нюанси и съчленявания“<sup>48</sup>. А аналогичният опит да синтезираме основната представа за литературна история на В. Стефанов и колектив, ни отвежда към категории като екзистенция, психологизация, човешко преживяване, избор, нравственост, които са съ-положени в литературоведския и литературноисторическия разказ през категории като тенденция, идеология, контекст на написване, особености на поетиката.

Третият ни тезис е свързан със **структурата на литературните истории и с техния език**. Ако продължим с тази на проф. В. Стефанов и колектив, ще трябва да отбележим подчертаната фрагментарност. Отделните части са колкото автономни, толкова са и логично свързани една с друга, но по-скоро ин-

дивидуално асоциативно. В този смисъл литературната история на проф. Стефанов се доближава до (пост)модерната структура, още повече че и дискурсът е съчетание на строга научност и метафорична образност. Езикът на тази литературна история е естетически съблазняващ, но и даващ строго подредено широко поле от знания. Докато литературната история на М. Кирова повече се завръща към традиционната наративна структура. Например именно през нея се очертава ясно една тенденция, за която през последните 30-ина години се говори, но не бе изведена така системно – поклъването на модерността отвъд тъй нареченото първо поколение модернисти. В този смисъл първият том започва разказа със системно откритите индикации за модерност преди кръга „Мисъл“ в началото на 90-те години чрез философския песимизъм в сатиричните творби на Михайловски, като ретроспективно се връща и по-назад – към първото следосвобожденско десетилетие през поемите на емблематичния „стар“ – Вазов, и уловените тенденции за психологизиране на образите, с опита да се избяга от едноплановото демонизиране на турския поробител и през (пред)модерния образ на Твореца. Разбира се, не става дума за „голям разказ“, за институционализираща претенция, по-скоро нерядко се оформят „сюжети“, които са структурно важни и за други двама емблематични съвременни родни литературни истории – проф. Михаил Неделчев, доайенът на българистиката в Нов български университет, и доц. Елка Трайкова, дългогодишен директор на Литературния институт към БАН. Тя още в началото на въвеждането към книгата си „Литературноисторически и критически сюжети“ уточнява своето разбиране за сюжетите като конструкт на съвременната литературна история: „Широкото отваряне на съвременното литературознание към многопластови и многозначни, понякога противоречиви сюжети въвлеча и изследователя, и читателя в проследяването през различни оптики на художествените и персоналистичните трансформации не чрез ценностни градации, а през авторовата личност и нейните социални и екзистенциални роли“<sup>9</sup>. Разгръщането на „сюжети“ много интересно и сполучливо Кирова прави дискретно през „дребните“ бележки под черта, които със своята многофункционалност уплътняват „Историята“, правейки я и на места разноречива. Именно за това съм писала в бр. 26 от 2021 г. на сп. „Литературата“<sup>10</sup>. Що се отнася до словото на Кирова – то е „сладкодумно“, както го определя Светлана Стойчева<sup>11</sup>, събуждащо читателско любопитство, което не накарнява читателския респект пред авторската ерудиция.

Изведеното в третия тезис може да се обобщи така – структурата и езикът на двата модела литературна история са индикатори не просто за личните предпочитания на техните автори, а са показатели за по-класическия или по-(пост)модерен подход. Едната литературна история разгрънато с наслада разказва, дори включва малки, но знакови, слабо известни детайли, другата панорамно синтезно, отстранено енциклопедично информира, но и сочи тактично възможности за нови изследователски полета, за нови прочити.

Четвъртият тезис е обърнат, закономерно, към **отношението между литературноисторическите разкази и канона**. В последните 35 години системно, с (като че ли) набиращи скорост пулсации, периодично (през всяко отделно десетилетие) литературната история консенсусно се превръща в „мрежа от наслаждаващи се и взаимно срещащи се, често конфронтиращи се ракурси, които съставляват сферична цялост“. Ако продължим с думите на проф. Пламен Антов, изречени на националната кръгла маса „Литературната история днес: национални практики и глобални тенденции“<sup>12</sup>, ще кажем, че „литературният процес е не само в представителната редукция на канона (който често е институционално, т.е. користоно, *политически* конструиран), а в целия си вертикално-хоризонтален обем, където „високото“ и „ниското“, „центърът“ и „периферията“ са съположени в режим на равноправен диалог и дискусия“<sup>13</sup>. Именно това демонстрират по свой специфичен начин и избраните от нас две литературни истории. М. Кирова отстоява, както самата тя я нарича, „компромисна“ линия – между „генералите“ и забравени имена и произведения. От една страна, класиците създават представата за ценност и вечност – затова по-скоро те са представени през основната дихотомия „биографична“ – „литературна“ личност например в целия втори том. От друга – някои произведения са изпаднали незаслужено като знакови за своите автори или пък други – „средни“ (по терминологията на Н. Георгиев) в собствено естетическо отношение – са важни за общите тенденции на периода. Пример за незаслуженото забравяне е „Точиларят“ от 1902 г. – поема, показваща едновременно системната невградиомост на Михайловски в представителното литературно русло за различните десетилетия и неговото ненавременно или незабелязано новаторство. Акцентът върху „средните“ произведения в литературноисторическото изследване най-силно личи в третия том, където, условно след 190 страница – от „Театралната култура в България“, през „Жените писателки в българската литература, 1878 – 1918“ и „Изгубената писателка. Евгения Димитрова“ до „Литературата на войните (1912 – 1918)“ – господстват периферни литературноисторически територии – родови (на драмата), полови (на жените писателки), военни, тъй като до настоящето, близо век не е оборено ясно и категорично твърдението на Г. Бакалов за „мъртвата ивица“ в литературата ни по време на двете Балкански войни и Първата световна война. Важно е да се отбележи, че авторката изразява приемлива за нас хипотеза по въпроса за преобладаването на дребното, маргиналното в този период: „Ако решим да търсим „голяма литература“ – оставаме с празни ръце; ако намерим друга методология – ще открием вълнуващо разнообразие от явления и процеси“<sup>14</sup>. В действителност авторката показва, че в периода от Балканските войни до 1919 година се развива палитра от литературни идеи, богата и разнообразна книжна продукция, променяща се интензивно (буквално всяка година) и основно създаваща на „границата“ на двата периода – (пред)военния и между-

военния – обширна паралитература, „която смело прекращва всички ограничения на представите за „европейска литература“ от XIX век“<sup>15</sup>, създава не само масовата литература, а и „канона на българския национален дух, на литературния вкус от второто десетилетие на XX век“<sup>16</sup> чрез „Войнишка библиотека“, трансформира в кризата модернизма и поставя началото на модерния психологизъм през забравените Стефан Руневски, Владимир Мусаков и през малко известния Добри Немиров. Показаното през една концептуализация на литературната периферия е продуктивно за обогатяване и(ли) контрирането на централната зона, даже за преобръщане на отношенията между двете и парадоксалната доминация на популярната „низова“ литература; създава нюанси и нови перспективи, даже променя представите за литературно развитие.

Що се отнася за Литературната история на В. Стефанов и колектив, ситуацията е по-сложна – невербализиран, а и неразгадаем е подборът на включените автори и творби във втория дял на трите тома, въпреки че и този дял има предварително замислена и системно спазена структура – време на поява, жанров облик, съдържание, място в книжовния живот, която е знакова за целенасочена търсеност на трайност и презентативност в литературното развитие. Заглавието на частта „Библиотека“ също е амбивалентно – едновременно сочи към субективните предпочитания, но и към съхраняване на непреходното. От една страна, са включени „Епопея на забравените“ и „Под игото“ на Вазов, а от друга – тук е и Константин Величков с „Цариградски сонети“, който, като име, въобще отсъства в иначе по-обемната История на М. Кирова. В „Библиотеката“ на „Книжовност и литература“ намираме и „Слънцето угаснало“ на Владимир Полянов – творба с доста противоречива критически рецептивна съдба по идеологически причини и рядко разглеждана дори в академичната програма. „Отляво“ романът е наречен „фашистки“, Антон Страшимиров го квалифицира като „десен националистичен“, а Йордан Бадев и Петко Росен смятат, че прониква в „много истини за нашия живот“<sup>17</sup>. Впрочем и в двете истории се промъкват произведения, които са обречени да изпаднат поради властови санкции – освен споменатия такъв е и също обговореният роман „В страната на розите“ на Е. Попдимитров, включен в т. 2 на Кирова. При първото си издание преди Втората световна война, поради цензурата, от тази творба падат две глави (8, 9), а при държавния комунизъм през 60-те години – вече три (същите две и 3), като негов редактор е Владимир Василев. Дадените за пример подбрани от авторите факти са показателни не само за страха от държавната машина, моделираща (почти) изцяло културата от времето на НРБ, но и за функционирането на официална цензура в иначе доста плуралистичното в културно отношение време между двете световни войни. В този смисъл най-съвременните ни литературни академични истории имат и частично реабилитиращи паметови функции. В тома за социализма на В. Стефанов като че ли „Библиотеката“ най-плътено съвпада със „златния

фонд“ – тук са автори от Димитър Димов и Димитър Талев, през Пеню Пенев и „априлските“ поети до Борис Христов, Иван Методиев и Георги Рупчев; от Антон Дончев, Генчо Стоев, Емилиян Станев, през Павел Вежинов до Виктор Пасков с „Балада за Георг Хених“. Видимо обаче отсъства Блага Димитрова, както е и натрапливо присъствието на „Ръкописи“ от Ив. Кулеков от 1989 г., който няма по онова време нищо общо с масовата култура на „Телевизия 7/8“ днес. „Неговият герой е прокуден от картата на свободата и от пътя на надеждата“<sup>18</sup>, както казва авторът, което в известна степен покрива фундаменталните теми в творчеството на Бл. Димитрова и показва личните предпочитания на литературния историк да илюстрира подборно теми и автори. Ако отсъствието на поетесата – бригадирка и сталинска радетелка от 50-те години и една от първите, макар и закъснели, български дисидентки от средата на 70-те години – пропуска да покаже автентичната ѝ светогледна метаморфоза, то включването на настоящия сценарист на Слави Трифонов показва близка, но и разбира се, различна, даже противоположна, трансформация от „високото“, екзистенциално мислене и писане към публицистично злободневното; демонстрира собственото движение на Кулеков по пътя на неговия герой – „лесната търговия на съвестта с кариерата“<sup>19</sup>.

Що се отнася за „Съвременieto“, томът на Валери Стефанов и Ани Бурова е по-смел от този на Кирова<sup>20</sup> в тенденцията да избира от неизбродимата книжна продукция. И ако М. Кирова си поставя много трудната задача – да опитва да прави литературна история на съвременната, гореща литература, да хване (хлъзгави) тенденции, през множество имена и текстове, то Стефанов и Бурова очертават, помоему, също твърде сполучливо писта от теми, проблеми, явления през конкретни авторски подбрани заглавия и творци. Те успяват през единичното, индивидуалното да подскажат общите посоки. Например граничността на стихосбирката „Палинодии“ (отричане/отмятане от възгледите си) от 1989 г. на Златомир Златанов очертава междата на отминаващото десетилетие и симптоматиката на предстоящия обрат/бум с личните драми на Аза. Публицистичната „Нова книга за българския народ“ от проф. Н. Георгиев (1991), като „продължение“ на Ст.-Михайловската „Книга за българския народ“, се фокусира върху механизмите и символиките на властта в тоталитарна България и върху реториките на започналия преход към нов тип обществена организация, която звучи актуално и 35 години по-късно. „Германия – мръсна приказка“ (1993) с посланията за конюнктурите и конформизмите на български баща и син в „социалистическия лагер“ сега се вписва съвременен с миграционните „западноевропейски“ драми на хиляди сънародници. Следващите две произведения – „Няма такава книга...“ на Людмил Станев и „Изворът на грознохубавите“ от Ани Илков – демонстрират „разцвета“ на постмодернизма с неговата интертекстуалност и езикови игри – от пародии, през асоциации до иронични намигвания. „Библиотеката“ на В. Стефанов и А. Бурова отде-

ля цял рафт за женските писателски почерци: от Емилия Дворянова, Мария Станкова, Здравка Евтимова, Елена Алексиева до Теодора Димова, но и през поезията на Силвия Чолева и Екатерина Йосифова. За отбелязване е последният избор за „Библиотеката“ – „професорската“ поезия от 2020 г. на Цочо Бояджиев – „Кухата сърцевина на живота“. И тук съзираме също една синхронно отчетена тенденция между двамата наши колеги литературни историци – обособеното внимание към академичната художествена литература. В края на втория том „Българската литература през XXI век“ М. Кирова отделя също внимание на „едно ново явление: професорският роман“ (с. 338 – 348). Като обобщение за спецификите на „Библиотеките“, съградени от В. Стефанов и екипа му, бихме казали, че едноименните рубрики не се притесняват от непълнотата си, защото са индивидуален компендиум на литературата, но успяват, без (особено) значение на своята читателска рецепция, да реализират поставената задача в универсалния за петте тома предговор – да бъдат „симптоматични за културния, идеологическия или естетическия профил на съответния период“<sup>21</sup>.

Синтезно изведен, тезисът за отношението на канон и периферия в най-съвременните ни литературни истории е, че то работи и даже доста съвпадащо синхронно, дори там, където няма конструиран канон, какъвто е периодът от началото на новото хилядолетие. Например и двете истории прибират в гънките си както презентативни „високи“ творби (понякога едни и същи), така и различни произведения, представителни за масовата, за жанровата литература. Персоналните предпочитания на вкуса и творческите стратегии на литературните историци, личните им избори на маргиналности и целите на включването им също рефлектират върху специфични реализации на техните литературноисторически наративи. Например М. Кирова създава разкази за част от избраните от нея забравени фигури, докато В. Стефанов и колектив предпочитат само маркиране на маргинални имена, които потенциално могат да станат обект на бъдещи проучвания, разгръщащи слабо изследвани полета. Прави впечатление изброяването на почти цялата непозната група ямболски авангардисти – Теодор Чакърмов, Васил Петков, Теодор Драганов, Лео Коен, Мирчо Качулиев, Юрдан Кринчев, Недялко Месечков, Димитър Кожухаров. Изключително емблематичен за различието в подходите при създаването на двете съвременни литературни истории е и още един ракурс, свързан с апоритата център – периферия. Кирова залага на относително „родово“ равновесие, а екипът на Стефанов предпочита „жанровото“ многообразие – от фейлетоните на Трифон Кунев, през дневника на Борис Делчев до фрагментите на Атанас Далчев – и съжителството в литературноисторическите „библиотеки“ на текстове и метатекстове. В този смисъл за първата авторка е важен изборът да проследи театралното развитие в началото на XX в., както и в първите две десетилетия на XXI – един дял от литературната ни история, която самата гил-

дия рядко включва в своите научни изследвания. Докато за избора на Валери Стефанов и колектив е основополагащ интегритетът на „Българска книжовност и литература“, добавящ аналитичен поглед към бележити критически статии – на Димо Кьорчев, Владимир Василев, Цветан Стоянов, към книгите на Симеон Радев „Строители на съвременна България“ и на Иван Хаджийски „Оптимистична теория за нашия народ“, на Тончо Жечев „Българският Великден или страстите български“, които предимно са привидно известни, но не твърде познати, особено на младежката аудитория.

**Петият тезис кореспондира с предходния, тъй като обговаря необходимите за всяка литературна история нови интерпретации или разночетения**, които по-скоро се отнасят за каноничните творби. За повече логичност ще продължа с литературната история на В. Стефанов и колектив, с която завърших по-горе. Като цяло, авторите са твърде предпазливи както към първото, така и към второто. Техните посоки за четене са само набелязани с потенциалните си възможности, без да стигат до интерпретация, но и дават идеи, податки, подсказки за различни читателски оптики. И в този смисъл „Книжовност и литература“ се доближава до един постмодерен модел, който отваря път за разночетения спрямо читателския културен хоризонт, препращайки към плана на настоящето. Смятаме за потвърждение на тезата ни и заглавието на рецензията за разглеждания труд „Литературната история като апология на книгата и четенето“<sup>22</sup> от Кристина Йорданова. Тя още казва, че „четенето, читателят, писането и книгата са изведени в цялостна методология“<sup>23</sup>, за да се споят литературноисторическият разказ и опитът на читателя, неговото удоволствие от съпреживяване на творбата, удоволствието от разказването на самите себе си като общност, идентичности, минало, фикционално разпознаване в литературния текст и т.н. И ако екипът на В. Стефанов издига в най-висок статут Читателя на литературната история, то М. Кирова по-скоро следва позицията на Димитър Камбуров<sup>24</sup>, че чрез новите прочити на Автора – литературен историк, се поддържат актуалността и здравината на канона. Затова и в тритомника „Българската литература от Освобождението до Първата световна война“ се забелязват повече опити за нови интерпретации. Например пишещата аргументирано опонира на предпочитаното четене на Лилив като поет на светлината и белия свят и доказва, че доминират образността и символиката на тъмнината в „Птици в нощта“. Тя подкрепя позицията си и с призрачно-мрачната илюстрация на Н. Райнов. А казаното ни подготвя и за последния пункт от паралелното разглеждане на двата литературноисторически тритомника.

**Шестият тезис излиза от словесността, върху която фундаментално се градят литературни истории, и се обръща към „илюстративния“ им план. Специално за обектите на настоящото разглеждане може да се каже, че фотографите са съпътстващи дописващи текстове за че-**

**тене, със свой език и своя писменост.** От една страна, портрети, групови снимки (в трите тома на М. Кирова), корици, илюстрации и в шестте тома на двете литературни истории допринасят за създаването на представи за автентика и за „жива“ литература. Защото фотографията, станала по-масово българско достояние непосредствено след Освобождението, „маркира пътя от приватния към публичния човек“, „съдейства за формиране на нови идентификационни формати“<sup>25</sup>; „проблематизира представата за реалност“<sup>26</sup>, моделирайки я чрез конструираните образни вселени и кодирайки както природата, така и вещния свят. Защото извършва „нова решителна стъпка към... визуалната комуникация“<sup>27</sup> и занаятчийската комерсиализация на изкуствени образи, които конкурират тези на изобразителните изкуства; защото участва в създаването на тъй важната култура на личните спомени и на колективната памет. Припомненото авторство на В. Стефанов върху книгата „Имало едно време в България“. Фотографски кодове и носталгични сюжети“ ни помага в заключението, че двата му наративни текста в своите широки културноантропологически интереси и компетентности успяват да създадат своеобразен компендиум на културната ни история и на структурирането на социокултурното поле у нас откъм Освобождението до наши дни.

От друга страна, сецесионните илюстрации в том 2 на М. Кирова или пък илюстрацията на Сирак Скитник към „Български балади“, включена и в двете литературни истории, демонстрират синтеза на изкуството, който се опитват да осъществят ранните творци около сп. „Художник“ и оформящите се авангардисти непосредствено след Първата световна война. В първия случай, с историята на М. Кирова, може да се каже, че илюстрацията на С. Скитник не като символист, а като експресионист директно потвърждава авторската позиция, че книгата е „поврат в линията на абстрактно космополитния модернизъм от времето на войните“<sup>28</sup>. Погледната през интерпретаторската оптика на В. Стефанов/Б. Борисова, същата илюстрация показва и модерния израз на колективните чувства и представи. Така чрез проекции на фотографската „перцептивна революция“<sup>29</sup>, чрез симбиозата между нея и литературноисторическите текстове последните асоциативно гравитират по-отчетливо (най-често контрастно) към множеството лица на съвремието ни.

На финала бихме заключили, че разгледаните два литературноисторически тритомника, заедно с частичното включване на съвременния двутомник на Милена Кирова за литературата на първата четвърт на ХХІ в., са сериозен масив, даващ фрагментарна, но емблематична представа за основите на днешните начини, по които се създават литературноисторически визии за академична среда и които имплицитно се интересуват и от възможността да получат отзвук и в горните курсове на средните училища.

### **Благодарности и финансиране**

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008-C01.

### **БЕЛЕЖКИ**

1. Настоящото изследване разглежда само трети том от поредицата под общата редакция на В. Стефанов заради относителната равнопоставеност на хронологичната рамка в двете литературни истории и на места „Българската литература през XXI век (2022 – 2022)“ в два тома от М. Кирова (2022, 2024).
2. Имам предвид „Българска литература 1880 – 1930“ от Иван Радославов, която за първи път стъпва (привидно) върху неатрактивни хроносни маркери.
3. Стефанов, В., Б. Борисова. *Книжовност и литература в България IX – XXI век. Т. 3*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2022, с.2
4. Вж. Курташева, Б. *Антологии и канон: антологийни модели на българската литература*. София: Просвета, 2012.
5. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 2*. София: Колибри, 2018, с. 207.
6. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 2*. София: Колибри, 2018, с. 460
7. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 3*. София: Колибри, 2020, с.222.
8. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 1*. София: Колибри, 2016, с. 17.
9. Трайкова, Ел. *Литературноисторически и критически сюжети*. София: Боян Пенев, БАН, 2021, с 7.
10. Стоичкова, Н. Съвременната литературна история. Между концептуалната конструираност и методологическата хетерогенност, между богатата ерудираност и езиковата непосредственост, между традициите и иновациите. – *Литература-та*, 2021, № 26, с. 378 – 392.
11. Стойчева, Св. Приписки на Светлана Стойчева към книгата на Милена Кирова „Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Част 2“. В: *Литературата: удоволствия и предизвикателства. Юбилеен сборник в чест на професор Милена Кирова*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2018, с. 370 – 385.
12. Проведена на 20.XI.2023 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.
13. Антоф, Пл. Литературната история е разказ. *Предварителна бележка, написана впоследствие*. – Сайт на проекта „Литературната история през XXI век: глобални модели и български практики“: <https://histlit21.wordpress.com>, 2023. [прегл. 15.01.2025].

14. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война*. Т. 3. София: Колибри, 2020, с. 342.
15. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война*. Т. 3. София: Колибри, 2020, с. 412.
16. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война*. Т. 3. София: Колибри, 2020, с. 377 – 378.
17. Цитирано по Стефанов, В., Б. Борисова. *Книжовност и литература в България IX – XXI век*. Т. 3. София: Св. Климент Охридски, 2022, с. 267, 269.
18. Стефанов, В. *Книжовност и литература в България IX – XXI век*. Т. 4. София: Св. Климент Охридски, 2022, с. 226.
19. Стефанов, В. *Книжовност и литература в България IX – XXI век*. Т. 4. София: Св. Климент Охридски, 2022, с. 226.
20. Имам предвид двата ѝ тома „Българска литература през XXI век (2000 – 2022)“, издателство „Колибри“, 2022 и 2024.
21. Стефанов, В. *Книжовност и литература в България IX – XXI век*. Т. 4. София: УИ Св. Климент Охридски, 2022, с. 7.22.
23. Йорданова, К. Литературната история като апология на книгата и четенето. *Литературата*, 2023, № 30, с. 362.
24. Изведена в сборника „Българският канон? Кризата на литературното наследство“. Съст. Александър Кьосев. София: Нов български университет, ИК Александър Панов, 1998.
25. Стефанов, В. *Имало едно време в България. Фотографски кодове и носталгични сюжети*. София: Св. Климент Охридски, 2021, с. 21 – 22.
26. Стефанов, В. *Имало едно време в България. Фотографски кодове и носталгични сюжети*. София: Св. Климент Охридски, 2021, с. 23.
27. Стефанов, В. *Имало едно време в България. Фотографски кодове и носталгични сюжети*. София: Св. Климент Охридски, 2021, с. 21.
28. Кирова, М. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война*. Т. 2. София: Колибри, 2018, с. 380.
29. Стефанов, В. *Имало едно време в България. Фотографски кодове и носталгични сюжети*. София: Св. Климент Охридски, 2021, с. 14.

## ЛИТЕРАТУРА

АНТОВ, ПЛ., 2023. Литературната история е разказ. *Предварителна бележка, написана впоследствие*. Сайт на проекта „Литературната история през XXI век: глобални модели и български практики“: <https://histlit21.wordpress.com> [прегл. 15.01.2025]. ЙОРДАНОВА, К., 2023. Литературната история като апология на книгата и четенето. – *Литературата*, № 30, с. 360 – 365.

- ЙОРДАНОВА, К., 2023. Литературната история като апология на книгата и четенето. *Литературата*, 2023, №30, с. 360 – 365.
- КИРОВА, М., 2016. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 1*. София: Колибри.
- КИРОВА, М., 2018. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 2*. София: Колибри.
- КИРОВА, М., 2020. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 3*. София: Колибри.
- КИРОВА, М., 2022. *Българска литература през XXI век (2000 – 2022). Т. 1*. София: Колибри.
- КИРОВА, М., 2024. *Българска литература през XXI век (2000 – 2022). Т. 2*. София: Колибри.
- КУРТАШЕВА, Б., 2012. *Антологии и канон: антологийни модели на българската литература*. София: Просвета.
- КЪОСЕВ, АЛ., 1998. (съставител). *Българският канон? Кризата на литературното наследство*. София: Нов български университет, ИК Александър Панов.
- РАДОСЛАВОВ, ИВ., 1992. *Българска литература 1880 – 1930*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- СТЕФАНОВ, В., 2021. *Имало едно време в България. Фотографски кодове и носталгични сюжети*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- СТЕФАНОВ, В., Б. БОРИСОВА., 2022. *Книжовност и литература в България IX – XXI век. Т. 3*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- СТЕФАНОВ, В., 2022. *Книжовност и литература в България IX – XXI век. Т. 4*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- СТЕФАНОВ, В., А. БУРОВА., 2022. *Книжовност и литература в България IX – XXI век. Т. 5*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- СТОИЧКОВА, Н., 2021. Съвременната литературна история. Между концептуалната конструираност и методологическата хетерогенност, между богатата ерудираност и езиковата непосредственост, между традициите и иновациите. В: *Литературата*, 2021, № 26, с. 378 – 392.
- СТОЙЧЕВА, СВ., 2018. Приписки на Светлана Стойчева към книгата на Милена Кирова „Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Част 2“. В: *Литературата: удоволствия и предизвикателства. Юбилеен сборник в чест на професор Милена Кирова*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 370 – 385.
- ТРАЙКОВА, ЕЛ., 2021. *Литературноисторически и критически сюжети*. София: Боян Пенев, БАН, 2021.

### **Acknowledgment and Funding**

This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project № BG-RRP-2.004-0008-C01“.

### **REFERENCES**

- ANTOV, Pl., 2023. Literaturnata istoriya e razkaz. Predvaritelna belezhka, napisana vposledstvie. *Sayt na proekta „Literaturnata istoriya prez XXI vek: globalni modeli i balgarski praktiki“*: <https://histlit21.wordpress.com>, [pregl. 15.01.2025].]
- YORDANOVA, K., 2023. Literaturnata istoriya kato apologiya na knigata i cheteneto. *Literaturata*, no. 30, pp. 360 – 365.
- KIROVA, M., 2016. *Balgarska literatura ot Osvobozhdenieto do Parvata svetovna vojna. T. 1*. Sofia: Kolibri.
- KIROVA, M., 2018. *Balgarska literatura ot Osvobozhdenieto do Parvata svetovna vojna. T. 2*. Sofia: Kolibri.
- KIROVA, M., 2022. *Balgarska literatura prez XXI vek (2000 – 2022)*. T. 1. Sofia: Kolibri.
- KIROVA, M., 2024. *Balgarska literatura prez XXI vek (2000 – 2022)*. T. 2. Sofia: Kolibri.
- KURTASHEVA, B., 2012. *Antologii i kanon: antologiyini modeli na balgarskata literatura*. Sofia: Prosveta.
- KYOSSEV, AL., 1998. (sastavitel). *Balgarskiyat kanon? Krizata na literaturnoto nasledstvo*. Sofia: Nov balgarski universitet, IK “Aleksandar Panov”.
- RADOSLAVOV, IV., 1992. *Balgarska literatura 1880 – 1930*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- STEFANOV, V., 2021. *Imalo edno vreme v Balgariya. Fotografiski kodove i nostalgichni syuzheti*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- STEFANOV, V., B. BORISOVA, 2022. *Knizhovnost i literatura v Balgaria IX – XXI vek*. T. 3. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- STEFANOV, V., 2022. *Knizhovnost i literatura v Balgariya IX – XXI vek*. T. 4. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- STEFANOV, V., A. BUROVA., 2022. *Knizhovnost i literatura v Balgaria IX – XXI vek. T. 5*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- STOICHKOVA, N., 2021. Savremennata literaturna istoriya. Mezhdru kontseptualnata konstruiranost i metodologicheskata heterogenost, mezhdru bogatata erudiranost i ezikovata neposredstvenost, mezhdru traditsiite i inovatsiite. *Literaturata*, no. 26, pp. 378 – 392.
- STOICHEVA, SV., 2018. Pripiski na Svetlana Stoycheva kam knigata na Milena Kirova „Balgarska literatura ot Osvobozhdenieto do

- Parvata svetovna voyna. Chast 2<sup>a</sup>. V: *Literaturata: udovolstviya i predizvikatelstva. Yubileen sbornik v chest na profesor Milena Kirova*. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski, pp. 370 – 385.
- TRAYKOVA, EL., 2021. *Literaturnoistoricheski i kriticheski syuzheti*. Sofia: Boyan Penev, BAN.

## SIX THESES ON TWO CONTEMPORARY LITERARY HISTORIES

**Abstract.** The article mainly examines two three-volume literary-historical works – “Bulgarian Literature from the Liberation to the First World War” by Milena Kirova and “Literacy and Literature in Bulgaria IX – XXI Century” by Valeri Stefanov et. al., including two more volumes “Bulgarian Literature in the XXI Century (2000 – 2022)” again by M. Kirova – as large-scale and presentable models for making national literary histories in this globalist century. The main goal of the study is to derive six theses – on overcoming easy and unilinear historicism, on the different heterogeneity of methodological paradigms, on the specificity in structure and languages, on the changing relation to the canon and the periphery, on new interpretations or divergent readings, on the “illustrative” plan as a supplementary text for reading, which clearly show the correlations between the tactical pushback from traditions and the partial gravitation towards the new taste of the times.

**Keywords:** contemporary literary-historical studies; models for their construction; traditions and innovations

✉ **Dr. Noemi Stoichkova, Assoc. Prof.**

WoS Researcher ID: AIC-2389-2022

ORCID iD: 0000-0002-5180-870X

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

1504Sofia, Bulgaria

E-mail: stoichkova@slav.uni-sofia.bg